

УДК 9.355.477 «1914»

СЛОБОДЯНЮК М. В.

<https://orcid.org/0009-0009-6369-6336>

<https://doi.org/10.33577/2313-5603.44.2025.283-292>

ФОРМУВАННЯ ДОБРОВОЛЬЧОГО ЛЕГІОНУ СІЧОВИХ СТРІЛЬЦІВ: МІФИ ТА РЕАЛІЇ

Рецензія на монографію: Лазарович М. Легіон Українських Січових Стрільців. Формування, ідеї, боротьба. 2-ге вид., доп. Тернопіль: Вид-во «Джура», 2016. 628 с.: іл.

Події історії людськості, на жаль, переповнені міфами та вигадками. Особливо їх багато у військовій історії, пов'язаній з війнами та збройними конфліктами, що не дивно. У цих подіях завжди є переможець, і є й той, хто зазнав поразки. Тому переможець хоче показати себе у кращому світлі, а той, хто програв, намагається виправдатися за цю поразку. Все це й дає поживу для створення міфів, які спотворюють реалії нашого життя.

Історичні міфи загалом є двох основних типів.

Перший тип – це політична міфологізація історичних подій. Історія слугує опорою будь-якій владі, будь-якому політичному режиму або політичній силі, тому політики й намагаються (у більшості випадків, на жаль – досить вдало) створювати міфологію своїх величних дій, а всі помилки та поразки приписують своїм противникам.

Міфи другого типу пов'язані з компетенцією історика, який досліджує ці події. Для наукового дослідження треба добре знати, які організований та функціонує та чи інша держава, той чи інший владний організм, який задіяний у історичних подіях (це й політичні партії та організації, армії, промисловість, наука, релігія тощо). У випадках, коли компетенція історика виявляється недостатньою, він часто намагається компенсувати це своїми власним міркуваннями та вигадками, що й спотворює реалії і творить історичні міфи.

Особливо це має значення при дослідженні військової історії, яка, як і її дієві сили – армії – є досить специфічними структурами, які

Слободянюк Михайло Васильович, кандидат історичних наук, незалежний дослідник, м. Львів.

© Слободянюк М. В., 2025.

часто дуже несхожі у противників. Нерозуміння цих розбіжностей приводить до того, що на дії однієї сторони часто переноситься логіка дій противної, тому й ці дії неправильно розуміються, а значить, міфологізуються.

Всі ці особливості мають місце при дослідженні діяльності Легіону Українських Січових Стрільців у Першій світовій війні. Особливо їх багато на початковому періоді, при створенні Легіону у серпні 1914 року. Пов'язані вони зі специфікою створення добровольчих військових структур у австрійській імперії.

Якщо проаналізувати дослідження українських істориків цього начального періоду формування Легіону (на прикладі кандидатської дисертації Миколи Лазаровича «Легіон Українських Січових Стрільців. Формування, ідея, боротьба», яка вийшла окремою монографією у 2016 році), то всі основні проблеми з формуванням Легіону Українських Січових Стрільців вважаються наслідком негативної діяльності австрійської влади та польських націоналістів. Як виясняється, багато чого тут є лише певними історико-політичними міфами.

Проаналізуємо основні положення, які вже майже 100 років викладаються з застосуванням міфів, і викладені М. Лазаровичем у його згаданих праці.

Основною українською ідеєю при формуванні Легіону УСС стало те, що австрійська влада та польські націоналістичні верстви в Галичині всіляко намагалися перешкодити створенню українського Легіону. Для цього вони використовували різні методи, серед яких були наступні.

Перешкоди у мобілізації українців до Легіону владних структур. Як писав М. Лазарович, *«спостерігаючи за активністю, з якою українці почали організовувати своє військо, австро-польська адміністрація занепокоїлась. Вона чинила всілякі перешкоди мобілізації українських добровольців...»* (с. 79). Джерела того часу дійсно дають підстави говорити про суттєву протидію формуванню української військової формації. Проте, тут важливо зауважити, що у поданому М. Лазаровичем твердженні австрійська влада (тобто, адміністрація Австрійської імперії у Відні) та польські націоналістичні чинники в Галичині об'єднані в одне ціле, хоча це не зовсім так. Для імперської адміністрації у Відні і польські сепаратні течії, і український рух складали однакову небезпеку існуванню імперії. При цьому польський націоналістичний рух, за

визначеннями віденських можновладців, був більш небезпечним для Австрійської імперії, ніж український. Поляки відверто мріяли про відновлення своєї держави, знищеної в тому числі й за допомогою Австрії, і мали для цього значно більше важелів, ніж українці, які у прагненні власної держави робили лише перші кроки. Намагання українців обмежувалися у цей період досягненням певної автономії у складі Австрійської імперії та надання українцям тих прав і привілеїв, які мали інші панівні нації: німці (австрійці), угорці, чехи та поляки. Тому українські організації та й український Легіон були менш небезпечними для австрійської влади, ніж польські Легіони. До того ж Легіон був певною протиположною польським військовим добровольчим формуванням, що цілком влаштовувало австрійську владу, але не влаштовувало поляків. Тому варто розділяти реакцію на формування українського Легіону власно австрійської імперської влади від реакції польських націоналістичних кіл, навіть за підтримкою певних польських чиновників цієї адміністрації.

Наступною проблемою М. Лазарович визначив те, що **австрійська військова влада, яка дозволила формування Легіону, «відмовляла йому в тих правах, які мала регулярна армія»** (с. 80). В цьому проявилася повне нерозуміння автора основ існування регулярної армії будь-якої держави. Жодне добровольче формування не може в державі мати такі самі права, які має регулярна армія, бо вони не є цією армією. Привілеїв на це має лише армія, яку утримує держава. А цією армією добровольці ставали лише після того, як їх зараховували до складу регулярної армії, і лише з цього часу розповсюджували на них права військовослужбовців. До того офіційно це були лише звичайні цивільні громадяни, які мають бажання стати військовою організацією. При цьому особливість відношення до військових (до регулярної армії) в Австрійській імперії та досвід Легіонів (як польського, так і українського) свідчить, що навіть після включення їх до складу австрійської армії вони не отримали рівних прав з регулярною армією, тому що влада вважала їх лише тимчасовими військовими формуваннями, які після війни мали бути ліквідовані. З цим пов'язана, наприклад, така проблема, як військові звання в Легіоні (знову-таки як в українському, так і в польському). На початку створення добровольчих легіонів їх члени не мали права іменувати себе офіцерами і унтер-офіцерами, оскільки ці звання присвоювалися виключно

австрійською військовою владою. Вони могли іменуватися лише чиновниками цивільних рангів, але цього не бажали. Тому поляки звернулися до своїх традиційних назв військових рангів, наприклад, не лейтенант, в підпоручник, не гауптман – а капітан і т.д. В Українському Легіоні спочатку ці ранги називалися за посадою (десятник, сотник, курінний), а після того, як Легіон УСС став частиною регулярної австрійської армії, їм дозволили мати офіцерські та унтер-офіцерські звання, але з обов'язковою додачею «легіону» (легіон-гауптман, легіон-кадет і т. д.). Це мало показати, що це не справжні професійні офіцери австрійської армії, а лише тимчасові добровольці.

Тому, наприклад, Дмитро Вітовський, який командував сотнею (ротою), лише на фронті отримав звання легіон-лейтенанта. До речі, стосовно Д. Вітовського існує інший український історичний міф – що він, будиши офіцером австрійської армії, був позбавлений цього звання за свою політичну діяльність. Справа в тому, що Вітовський ніколи не мав офіцерського звання в австрійській армії. Як однорічний доброволець, він після року військової служби отримав звання «кадета резерву», тобто лише кандидата на офіцерське звання. За політичні виступи його й позбавили цього звання, натомість надавши йому звання «фельдфебель – офіцер шарже унвірдіг», тобто, фельдфебеля, який у воєнний час може виконувати обов'язки офіцера. Тому після вступу до Легіону він мав право носити свої рангові відзнаки австрійського унтер-офіцера (фельдфебеля), при цьому командуючи сотнею. То ж він принципово відмовлявся носити будь-які рангові знаки, аж до того часу, коли йому на фронті й не надали це офіцерське звання «легіон-лейтенанта».

Наступна претензія до австрійської влади від М. Лазаровича полягала в тому, що *«до легіону заборонили вступати військово-зобов'язаним, до нього дозволяли брати тільки тих добровольців, які зголошувалися самі, без будь-якої агітації»* (с. 80). Знову-таки автор не розуміє, що на цей час в імперії йшла мобілізація. Призивали всі ресурси, що мали бути залучені до регулярних частин австрійської армії, які розгорталися до воєнного стану. Тому військовозобов'язані й мали йти туди, у ті частини, де вони були приписані, а не в Легіон. Лише в подальшому вони мали право подавати прохання на переведення їх до Легіону УСС, але вже тоді, коли Легіон був на фронті, тобто, вже був такою самою частиною австрійської армії, як і інші частини, де вони проходили службу.

В даному випадку при висловлюванні цих претензій до австрійської влади проявилася одна дуже дивна річ. Всі історики, які писали і пишуть на теми створення Легіон українських Січових Стрільців, жодного разу не згадали про існування в Австрійській імперії закону, який власно регламентував створення добровольчих військових організацій. Це саме той випадок, про який вже згадувалося, що сучасні українські історики, які мають досвід формування лише добровольчих структур в Україні, переносять його на події 1914 р., які докорінно відрізнялися від сучасності. Тому варто дещо зупинитися на цьому.

Добровольчі військові формування в історії Австрії мали місце ще з XIV-XV століть. Австрія стала Австрійською імперією лише з 1805 р., а до того це була не Австрійська імперія, а Священна Римська імперія німецької нації, лідер якої, імператор, вибирався певними можновладцями цієї імперії. Як правило, це був саме австрійський ерцгерцог, який і ставав імператором. Тому армія цієї імперії складалася з різних формувань, які створювали німецькі герцоги, князі, курфюрсти, барони, біскупси, території яких входили до складу цієї імперії. З XVII століття, з формування регулярної армії, ці добровольчі формування продовжували мати місце, але тепер вже їх створення відбувалося у певних рамках, які визначала влада імператора. По-перше, створювати добровольчу частину (у цей час, як правило, полк або батальйон) могла лише індивідуальна особа, яку називали власником цього формування (німецькою – «інгабером»). Він міг реально командувати добровольцями, а міг доручати це призначеному офіцеру. Мав широкі права, аж до призначення на посади офіцерів частини. Проте була одна обов'язкова умова – формування мало відбуватися лише за кошти самого власника, без будь-якої державної допомоги. І лише після того, як частина була сформована, укомплектована, озброєна, навчена бойовій діяльності, вона передавалася до складу імперської армії, і з цього часу всі витрати на її утримання вже йшли з казни держави. При цьому власник мав почесні права, але не втручався у застосування своєї частини у війні. Так були створені більшість старих регулярних полків австрійської армії. Звичайно, у XIX та XX століттях ці правила були суттєво змінені, і власник вже не мав прав впливати на свою частину. Це звання стало лише почесним, наблизившись до іншого титулу, який існував у багатьох арміях – «шеф полку». Проте можливість створення добровольчих формування в

імперії залишалася, і вона була регламентована спеціальним законом від 1855 року. Отже, цей закон і діяв в момент формування Українського Легіону Січових Стрільців, і певні проблеми, які озвучують сучасні українські історики, були пов'язані саме з нерозумінням сучасних авторів цього закону. Тому багато з того, що визначається українськими істориками як негативне ставлення від австрійської влади, насправді було викликані саме цими правилами формування добровольчого Легіону. Серед основних з цих проблем, які виникли через нерозуміння австрійського закону, були наступні:

Брак грошей на створення Легіону. Як ми вже зазначили, на це мали йти лише приватні кошти власника («інгабера») добровольчого формування. При цьому жодних політичних організацій як творців добровольчих формувань австрійська влада не визнавала. Тому й Головній Українській Раді на чолі з К. Левицьким та Українській бойовій управі довелося призначити Теодора Рожанковського цим самим «інгабером», який і відповідав перед австрійською владою за формування Легіону. При цьому М. Лазарович пише про «тимчасове призначення» (с. 75), якого для австрійської влади тоді не існувало.

А це і привело до конфлікту Т. Рожанковського з ГУР, сутність якого дещо вуалюється українськими істориками та українськими політиками того часу. Для того, щоб зняти з себе тягар утримування вояків Легіону, політики на чолі з К. Левицьким намагалися якнайшвидше відправити Легіон на фронт, після чого він мав вже фінансуватися австрійською військовою владою. Проте Т. Рожанковський розумів, що погано навчені люди будуть швидко знищені в боях, тому й не дав цього зробити. А переступити через нього політики не могли, бо ж це він формально формував Легіон, а не вони. Тому довелося шляхом політичних інтриг змусити Т. Рожанковського добровільно (зняти формально вони його не могли) піти з посади і призначити більш піддатливого Михайла Галущинського, який і зробив це на поталу українським політикам того часу.

Саме браком грошей в українців при формуванні Легіону й визначаються певні реальні події, які політики подавали як знущання австрійської влади над Легіоном. Це і одягання легіонерів у старі австрійські лахміття – на пошиття форми коштів не було, і все, що вони могли зробити, – це придбати за копійки стару форму на складах австрійської армії. Брак грошей пояснює й погане харчування легіонерів, брак взуття, погані санітарні умови, розміщення в Мукачеві у замку Паланок, який не використовували

австрійські військові через погані житлові умови, а лише у вигляді тюрми (та й ту, до речі, згодом звідти забрали).

Окремий міф виник з проблемами озброєння Легіону. Слідом за політиками того часу історик М. Лазарович з обуренням пише, що *«українським добровольцям, на відміну від поляків, австрійські власті видали мало на що придатні одонабоєві карабіни застарілої системи Верндля, які були зняті з озброєння ще наприкінці 1880-х років»* (с. 81). По-перше, ці ж карабіни Верндля отримали й польські легіонери, реакція яких, до речі, була така сама. А сутність питання полягала в тому, що, за законом, власник («інгабер») мав придбати озброєння для своєї частини за власний кошт. В українців грошей на це не було, а от поляки мали їх в достатку – лише один Львів на польські легіони зібрав мільйон крон! Тому поляки й звернулися до збройових заводів в Чехії, які виробляли сучасні карабіни Манліхера, з проханням продати їм ці гвинтівки. Проте їм ввічливо пояснили, що заводи на даний час виконували мобілізаційне замовлення держави, і зайвих карабінів вони не мали. Тому продати їм вони нічого не могли, але пообіцяли після того, як мобзамовлення буде виготовлене через декілька місяців, продати полякам потрібні їх карабіни без обмеження.

Але треба було готувати легіонерів, робити з них солдатів, а це було неможливе без зброї, яка є основним елементом підготовки піхотинця. Тому і українці, і поляки звернулись до австрійського військового керівництва з проханням надати їм хоч якусь зброю, щоб можна було вести підготовку людей. Австрійці могли у цей час дати лише непотрібні карабіни Вердля, які й застосували для підготовки особового складу до того часу, як легіони були передані в австрійську армію і отримали вже нову зброю на фронті. Таким чином, допомога австрійської влади перетворилася на знущання над легіонерами!

Така сама ситуація виникла і з визначенням кількісного складу Легіону Січових Стрільців, що створило ще один міф. Тут маємо версії українського історика Осипа Думіна, основою яких стало вже традиційне звинувачення австрійської влади. До речі, більшість цих звинувачень, які ми розглядаємо і які виявляються лише нерозумінням процесів формування добровольчої військової частини в Австро-Угорській імперії, ми завдячуємо саме О. Думіну, за яким їх десятки разів переписували українські історики.

Його версія – що *«австрійські власті не хотіли допустити до розширення українського легіону, бо це б неминуче привело до активізації українського національного руху»* (с. 89). В це укладалися й інші версії Д. Думіна, які частково до сих пір повторюють українські історики. До них відносилися й опір Українських Січових Стрільців складати присягу на вірність Австрії та відмова їх йти походом на Почаїв проти російського війська (останнє реально було лише ініціативою українських політиків, які не мали грошей утримувати Легіон УСС).

На заклик, як подають історики, серед українців Галичини зголосилися маже 28000 чоловік. Знову таки, у цьому випадку звернемося до праці М. Лазаровича. Він пише: *«Початково намічалось сформувати 8 піхотних куренів УСС... Однак уже невдовзі попередні домовленості було порушено й австрійське командування оголосило, що загальна кількість стрільців складатиме 3000 чоловік, які мали бути поділені на курені у складі 4-х сотень по 200 чоловік кожен»*. При цьому знову додає, що *«австрійська влада дозволила організувати два польських легіони по 8 куренів піхоти, з окремим відділом кінноти й артилерією»* (с. 85). Як бачимо, знову українські політики того часу нагодували нас історичним міфом для того, щоби зняти з себе відповідальність за нездатність створити досить великий український Легіон і перекласти цю відповідальність на політичних противників, яким виступали і австрійська влада, і поляки.

А реальна відповідь на це питання була досить проста. Не маючи грошей на утримання цієї кількості людей, українці, на відміну від поляків (які гроші мали), були змушені звернутися за допомогою до австрійського військового командування в Галичині. Так, дійсно, у цей час український Легіон УСС австрійцям був потрібен, але, не як військова сила. Навіть 28000 бійців при мобілізації в австрійську армію декількох мільйонів солдатів у цей час жодної військової проблеми для Австрії не вирішували. Легіон був потрібний в першу чергу як політичне свідчення підтримки українського населення політики Австрійської імперії у веденні війни з Російською імперією, на території якої також мешкали мільйони українців. Тому з цих міркувань австрійське командування згодилося допомогти українцям.

Але виділяти великі гроші на утримання 28000 мало придатних на той час до служби людей австрійці вважали непотрібним. Тому вони й погодилися допомагати лише утриманням 3000 бійців, найбільш придатних до служби, з яких, як вони вважали, можна було створити достатньо боєздатну частину. До речі, українські політики та історики нарікали, що австрійська влада не дала їм 100 старшин для Легіону, як вони просили, а обмежилася наданням лише 20. По здоровому міркуванні, австрійці зробили цілком вірно, тому що для 3000 достатньо було й 20 кадрових військових інструкторів, а давати більше – значило забирати їх у регулярних військ, які мобілізувалися, що було вкрай неефективно.

З цим пов'язані й проблеми у спробі пояснити соціальний склад Легіону. Це також пов'язують з негативним ставленням австрійської влади. М. Лазарович написав: *«Кількісне обмеження легіону привело до різкої зміни його соціального складу. Якщо раніше серед добровольців домінувало селянство, то тепер, згідно з наказом австрійської влади, збільшилася питома вага інтелігенції»* (с. 91).

У своїй праці М. Лазарович зазначав, що до Легіону залучали лише тих, хто не мав зобов'язання служби в австрійській регулярній армії: ними ставали *«молодші 18-ти років і старші 50-ти, а згодом і понад 55 років, а також військовоне придатні»* (с. 76-77). При цьому історик зробив одну суттєву помилку, яка не дала йому змогу зрозуміти, чому соціальний склад Легіону став таким, як він зазначав, – тобто, що в Легіоні при формуванні збільшилася питома вага інтелігенції, яка в деяких сотнях, зокрема Вітовського та Дідушка, доходила до 80-90%. Справа в тому, що до Легіону добровільно йшли не лише згадані М. Лазаровичем категорії, а також чоловіки цілком призовного віку, які були військовозобов'язаними, але мали відтермінування від призову. До такої категорії відносилися студенти вищих та середніх освітніх закладів Австрійської імперії. Їм давали можливість закінчити навчання, і лише після цього їх призивали в армію, при цьому, як правило, робили їх офіцерами резерву. А у 1914 р. ще жодна з учасників війни не передбачала, що ця важка війна буде тривати чотири роки, тому і вважалося, що цілком достатньо буде тих, кого мобілизують відразу. Тому в Легіон й прийшло багато української студентської молоді віком від 20 до 30 років.

Коли ж стало ясно, що ні 28000, ні навіть 10000 утримати не вдасться, то, і це зрозуміло знову-таки для кожного, знайомого з військовою справою, першими з цих добровольців відправили по домівках старих чоловіків, віком за 50 років, та зелену молодь до 18 років, які вважалися малопридатними для служби. Тож залишилися в Легіоні переважно молоді здорові чоловіки, які як раз і були колишніми студентами. Це підтверджує й М. Лазарович, працю якого ми взяли за приклад: абсолютну більшість серед стрільцтва становила молодь: у віці до 22 років – 75%, від 22 до 27 років – 16% (с. 91).

Наведені дані легко пояснюють цей феномен, власно, чому Легіон мав такий «інтелігентський» грамотний склад.

В цілому наведені деякі відомості стосовно формування українського Легіону Січових Стрільців ілюструють, як недостатні знання структури і правил існування австрійської армії та загалом Австрійської імперії призводять до появи історичних помилок, міфів та непрофесійних досліджень, які, на жаль, тиражуються і стають в результаті історичною істиною для населення.